

מוורשה לסלוניקי, מסלוניקי לקישון

לוי אשכול ו'התיישבות האלף' הראשונה, 1926*

ארנון למפרום

הצלחתו של אשכול לממש את
חזונו להתיישבות האלף תרמה
לעיצוב אופי מנהיגותו ולביטחונו
בכושרו הביצועי, שהביאו לחיזוק
מנהיגותו גם בראשית שנות
המדינה.

בהתיישבות. למעשה, תנופת ההתיישבות העובדת נעצרה מאז 1924, הסתפקה בביסוס הקיים, והיזמה בהתיישבות עברה לידי המעמד הבינוני שהקים את מגדיל, רמתיים, הרצליה ועוד. שקולניק, חבר המרכז החקלאי, חיפש פתרון לבעיה. ביולי 1926, פרסם ב'דבר' את מאמרו 'שאלת ההתיישבות בוועד הפועל הציוני', טען שמזכירות המחלקה הכספית של ההסתדרות הציונית עלולה לשים לאל את החלטות הוועד הפועל לגבי הקצבת הכספים להתיישבות, כשם שהכשילה את החלטת הקונגרס הציוני ה-14 ב-1925, ולכן אין טעם בתקציב 'גדול', "אשר על הנייר יישאר", כי "במקום מ[ל]חמה על תקציב מוגדל פיקטיבי תהי לנו מלחמה על השגת אמצעים ריאליים".

ימים אחדים לאחר פרסום המאמר, החליט המרכז החקלאי לשלוח את לוי שקולניק למושב הוועד הפועל הציוני בלונדון. ההחלטה התקבלה ברגע האחרון, בין השאר בגלל לחצו של נטע גולדברג (הרפז) ומכתבים שנשלחו מכינרת, מחפציבה ומעין-חרוד, וכתוצאה מכך, הגיע שקולניק ללונדון בסוף יולי, לאחר שהחל המושב. עם זאת, הוא הספיק להשתתף בדיונים על תקציב המחלקה להתיישבות ולהיאבק על הגדלתו, על חשבון תקציבי מחלקת העבודה ו'הדסה'. הוועד הפועל הציוני החליט להקצות להתיישבות חדשה 40 אלף ל"ש מתוך 170 אלף ל"ש שהוקצו למחלקה להתיישבות. החלטת הוועד הפועל באה בעקבות הצטברות רכישות קרקעות בהיקף של 40 אלף דונם, אשר עדיין

מ שבר העלייה הרביעית הציב בפני המוסדות הציוניים והמיישבים בעיה שעמה התקשו להתמודד. לוי שקולניק (לימים אשכול) הגה את רעיון התיישבות האלף בגוש הקישון (עמק יזרעאל המערבי) ופעל נמרצות להגשמתו, במאמץ לחלץ את היישוב ואת הציונות מהמשבר, ולתכנית זו ומימושה היו גם השלכות חשובות על המשך פעילותו הציבורית. ב-1926 היה שקולניק חבר במפלגת 'הפועל הצעיר', מפלגת הפועלים השנייה בחשיבותה (הראשונה הייתה 'אחדות העבודה'). הוא השתייך להנהגתה, אך נפל בחשיבותו מיוסף אהרונוביץ ויוסף שפרינצק הוותיקים, ומחיים ארלוזורוב הצעיר. שקולניק נודע כאיש העוסק בהתיישבות מטעם 'הפועל הצעיר' ואף הגן על דרכה ההתיישבותית, שהעדיפה את הקבוצה הקטנה על פני הקיבוץ הגדול, והדברים מופיעים במאמרו 'לשאלת צורות ההתיישבות', אולם, כתוצאה מפעילותו בהתיישבות האלף גברה חשיבותו במפלגתו, במוסדות ההתיישבות ובתנועת הפועלים בארץ-ישראל. להתיישבות האלף קדמה בעיה של מימון התיישבות בעיצומם של משבר כלכלי ומיתון, שבהם נתונה הייתה ארץ-ישראל באותה שנה. משבר זה, משבר העלייה הרביעית, גרם לאבטלה של כשליש מכוח העבודה היהודי ואף יותר מכך בתל-אביב, לעצירת העלייה וגם לירידה משמעותית לחו"ל. המשבר החל בענף הבנייה העירונית וזה גרר אחריו את שאר המשק הארץ-ישראלי. הנהגת היישוב לא הייתה מוכנה כלל למשבר והיה חשש לקיצוצים

* התיישבות זו מכונה 'התיישבות האלף' הראשונה כדי להבדילה מ'התיישבות האלף' השנייה, בראשית שנות השלושים בשרון. המאמר נכתב בעקבות השתתפותי בהכנת הספר לוי אשכול, ראש הממשלה השלישי מבחר תעודות מפרקי חייו (1895-1969); ערכו וכתבו מבואות: ארנון למפרום וחגי צורף; הסדרה להנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה (עורכת ימימה רוזנטל), ירושלים, ארכיון מדינת ישראל, תשס"ב. תודתי לד"ר דן גלעדי שקרא את כתב היד של המאמר והעיר הערות חשובות ומועילות, אך כמובן, כל האחריות למאמר מוטלת עליי.

שונים, אשר ייצרו ביחד עם המדינה "סוציאליות כוללת, סינתטית, ארגונית". המטרות הן "הטבת תנאי החיים" ובעיקר "ארגון משק סוציאליסטי מיוסד על התאמה שבין מידת התוצרת ומידת התצרוכת". לצערי, אני קורא רוסית ולכן עליי להסתפק במקורות משניים בבואי לבחון את השפעת קריאת הספר על שקולניק: מ' זלצר, "סוציאליות קונסטרוקטיבית", הפועל הצעיר, י"ח (38-39), 10 ביולי 1925. כמוֹכֵן ברצוני להודות לד"ר דב ירושבסקי, שעניין בספר והצביע על החשיבות המרובה שייחס צ'רנוב לקואופרציה החקלאית.

ראוי לציין, שבקונטקסט הארץ-ישראלי הייתה למושג 'סוציאליזם קונסטרוקטיבי' משמעות ייחודית: בניית משק לאומי על יסודות סוציאליסטיים, אולם ללא מלחמת מעמדות.

שקולניק לא חסך בדברי שבח על ספרו של צ'רנוב: "בענייני חקלאות הוא מבין וחושב כמוני". "בספרו של צ'רנוב אנוכי מוצא כל כך הרבה סעד וסיוע לתפישתי... את הפרובלמות השונות". ואכן, בתכנית להתיישבות האלף בולט הניסיון לשילוב 'מלמעלה' של גורמים שונים: ההסתדרות הציונית, ממשלת ארץ-ישראל המנדטורית, הקרן הקיימת והמרכז החקלאי של ההסתדרות הכללית, ו'מלמטה': הקיבוצים, המושבים והמתיישבים שביצעו את ההתיישבות.

עוד מלמדים מכתביו של שקולניק, שהייתה בו שאיפה גדולה ליצור דבר מה חדש, ושהיה לו די ביטחון להביא זאת בפני הציבור: "לו אפשר היה לכתוב מאמרים... ובאמת יש בתוכי הרבה חומר לכתיבה. לו היה לזה תנאים מתאימים זה היה מתפרק בצורת מאמרים אל [על] מאמרים יסודיים á la [כמו] מאמר בשאלת ההתיישבות שכתבתי ושאונוי מתחיל לחשוב אותו בתור המאמר הקלאסי וה-Lebenswerk [מפעל חיים] שלי".

לקחי יישוב הפליטים ביוון

ב־4 בספטמבר, בתום ארבע יממות של נסיעה - ברובן "על הכסא הקשה של המחלקה השלישית" - הגיע שקולניק למחוז חפצו, לסלוניקי. כבר ביום הראשון החל לחקור את מצב הפליטים היוונים וזאת, בסיועם של שלושה מחברי הסניף המקומי של 'ההתאחדות', הארגון העולמי של 'הפועל הצעיר' ו'צעירי ציון'. תחילה בדק את הפרוורים שבנו בעיר סלוניקי, ולאחר מכן פנה לכפר הסמוך לעיר. בכל מקום בדק את הוצאות המחיה ואת שכרם של בעלי המקצוע השונים. בכפר בדק שקולניק גם את הוצאות הייצור החקלאי, שיטות הייצור והכנסות החקלאים. הוא התרשם לטובה מקליטת הפליטים משלוש בחינות:

- ברמה הביורוקרטית: "קיימת כאן ועדה מיוחדת עם משרד גדול, מחולק למחלקות שונות מיוחדות. כל המוסד הזה הוא אוטונומי ואחראי רק לפני חבר הלאומים".
- ברמה הכמותית: "זה הוא ניסיון ענקי, מעניין, של העברת מספר אנשים כה גדול בנשיהם וטפיהם וכל הכבודה אשר להם (לא לשם מטרות צבאיות)".

לא עובדו, למרות שחלפו שלוש שנים מאז נקנו עליידי הקרן הקיימת, דבר שעלול היה לפגוע ברכישת אדמות נוספות.

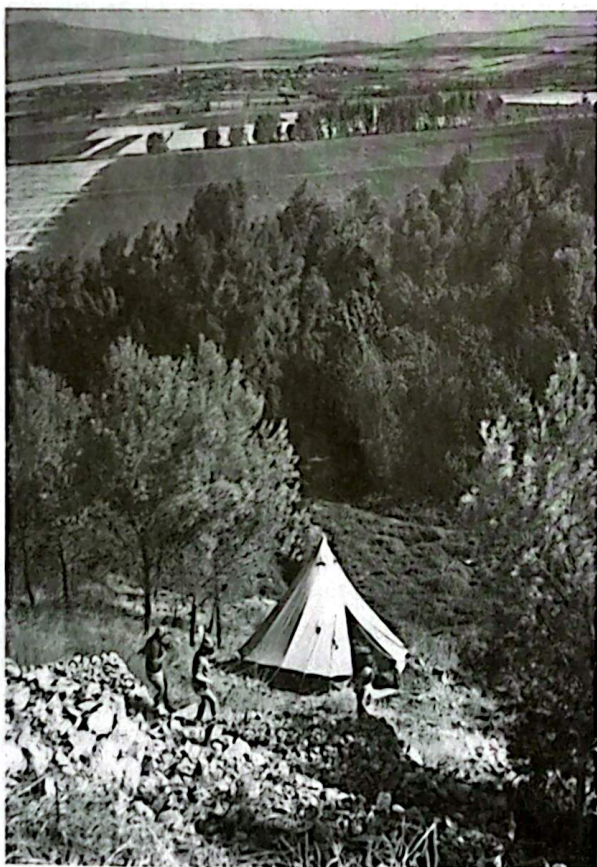
באוגוסט נסע שקולניק מלונדון לפולין, כדי להשתתף בכנס של 'גורדוניה', תנועת הנוער שהייתה קשורה ל'הפועל הצעיר' ול'חבר הקבוצות'. סיבה נוספת לנסיעתו הייתה רצונו להיפגש עם אהובתו, אלישבע קפלן - לימים אשתו השנייה - שיצאה להתרפא בפולין ביוני 1926. ערב נסיעתו לפולין הודיע למרכז החקלאי: "יש בדעתי... ובדרכי ארצה לסור לאיזה ימים ליוון לראות בהתיישבות המגורשים שנעשית בהלוואה לאומית", ובכך החל מסעו של שקולניק ללבוש צורה שונה משל נסיעותיהם של רוב מנהיגי היישוב בדרכם לאירופה ובחזרתם לארץ-ישראל. הבחירה בנתיב נסיעה יוצא דופן זה, נועדה לאפשר לו לראות כיצד קלטה יוון בעלות נמוכה את מאות אלפי הפליטים היוונים שהגיעו לשטחה מאסיה הקטנה, כתוצאה מחוזה לוזן שנחתם ב־1923. ב־1 בספטמבר, החל שקולניק בנסיעה בת ארבע יממות ברכבת מפולין לסלוניקי. הפרדה מאלישבע, לאחר ביקור קצר מידי לטעמו, וחוויות שונות שעבר במהלך הנסיעה, הביאו לכך שכתב לה מהרכבת שורה של מכתבים ארוכים, יחסית, לסגנונו הרגיל, וניתן להבחין בהם בהשפעות האפשריות של ספר מסוים על התגבשות רעיון התיישבות האלף.

ב־2 בספטמבר, בעת שהרכבת עצרה בצ'וסלובקיה, קנה שקולניק את ספרו של ויקטור צ'רנוב, הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי ("הסוציאליות הקונסטרוקטיבית", בלשונו של שקולניק), שיצא לאור בפראג ב־1925, בשפה הרוסית. צ'רנוב היה שר החקלאות ברוסיה ב־1917 בממשלתו של קרנסקי, לאחר הדחת הצאר ולפני מהפכת אוקטובר. הוא השתייך למפלגה הסוציאלי-דבולוציונרית, מפלגה סוציאליסטית ובלתי מרכזיסטית שהשפיעה על רעיונותיה של מפלגת 'הפועל הצעיר'. הטיעון המרכזי בספר הוא, שהסוציאליזם צריך להתקדם אל מעבר למה שהשיג הסוציאליזם ה'מדעי', כלומר המרקסיסטי. הסוציאליזם המדעי קבע חוקי התפתחות קפואים המביאים את חסידיו לפטליזם, ולכן יש לשלב בין חלקה של המדינה בהתפתחות הסוציאליזם, לבין "כולת היצירה של האדם", עליידי הקמת קואופרטיבים וסינדיקטים

גבת

בגוף התכנית הציע לקחת 50 אלף דונם שנמצאים בידי הקרן הקיימת, אשר מחציתם הובטחו ללנדסמנשפטים - ארגונים שהוקמו על-ידי קהילות בחו"ל, שהתגייסו כדי לרכוש קרקע בארץ ולאחר מכן להתיישב על אותה אדמה - ולהעביר אותם מיידית לעיבוד בידי אלף פועלים הנמצאים כבר בארץ, בניגוד לאנשי הלנדסמנשפטים "אשר ספק יבואו ספק לא". כל פועל יקבל לעיבוד 50-60 דונם ודיוור בעלות נמוכה של 50 ל"מ לחדר. הוזלת הדיוור תתבצע על-ידי תכנון זול של המהנדסים ושימוש בלבני חימר שמתאימות לאקלים חם. הסתפקות בחלונות ללא תריסים וברצפה ללא מרצפות. אלף המתיישבים יבנו בעצמם את הבתים ויסתפקו בשכר נמוך של 20 גרושים מצריים ליום עבודה. ההנהלה הציונית תיגש למשא ומתן להוזלת שינוע חומרי הבנייה מחו"ל ותפנה לממשלת המנדט שתפטור את חומרי הבנייה ממכס. כמור כן דרש שקולניק לקנות בזול סוסים מפולין, פרדות מקפריסין, פרות ערביות, כבשים ועזים. הוא התנגד בתוקף לקניית פרות יקרות מהולנד ומסוריה. בסך הכל תכנן שקולניק ליישב כל מתיישב בעלות של 100 ל"מ שיושקעו מיידית, זאת לעומת 600-700 ל"מ למשפחה (במשך מספר שנים) לפי תכנית המחלקה להתיישבות ב-1925, ולפי חישובי 'ועדת התכניות' שהוזכרה לעיל, כלומר, להשתמש ב-100 אלף ליש"ט מתוך 170 אלף ליש"ט, תקציב המחלקה להתיישבות.

כפר יהושע

ג. ברמה האידאולוגית: "מכספי ההלוואה הלאומית לא הוצאו שום סכומים לסיוע ולתמיכה [למחיה]. הכספים האלה הוצאו רק לעזרה קונסטרוקטיבית. זאת אומרת, בכסף הזה בנו בתים, אינוונטר, נתנו הלוואות לזרעים ולהספקה עד היבול לכל אלה אשר הגיעו כבר למנוחה ולנחלה החקלאית". כלומר, טיפוח הקיום מעבודה של ממש ודחיית מי שמבקש להתפרנס מחסדים, בדומה לרעיונותיה של תנועת העבודה בארץ-ישראל.

ב-8 בספטמבר, לאחר שסיים לבדוק שורה של נתונים באזור סלוניקי, הפליג שקולניק לארץ-ישראל. בדרך עצרה האנייה בעיר וולוס, שלחופי הים האגאי. באותו יום הבשילו המחשבות של שקולניק לכלל תכנית התיישבותית של ממש וזאת על רקע של "בתי הקפה היושבים על החוף, עם שתיית הקפה השחור, עם משחק הביליארד ועם נקישת העצמות הקוביקים על שולחני המשחק... ודווקא תחת האקומפנימנט [ליווי מוסיקלי] הזה [הדבר] הולך ונכתב. כתבתי כבר 12 עמודים ארוכים, עמודי דפוס... הדבר נצנץ במוחי עם כל פרטיו אמש בלילה, בשכבי על מכסה האנייה". עצם הפנייה לתכנית התיישבות מאורגנת ומבוססת לא הייתה רעיון של שקולניק, כבר במאי 1924 הוקמה 'ועדת התכניות', מטעם מחלקת ההתיישבות וגופים הסתדרותיים שונים, שנועדה לבסס את ההתיישבות על חישובים כלכליים מדויקים, בהתאם למגמה שאפיינה את ההתיישבות הציונית מאז מלחמת העולם הראשונה. הוועדה הגיעה למסקנה שכדי ליישב ולבסס משפחה יש צורך בסכום של 700 ל"מ (לירות מצריות), שיושקעו במשך מספר שנים, ואילו חישובי הכלכליים של שקולניק היו שונים בהרבה מחישוביה של ועדה זו.

לב התכנית הוא "הצעה תכף ומיד להתחיל בהתיישבות של 1,000-1,200 חבר. ואני מראה חשבון ומוכיח שזה אפשר במאה אלף לירות מצריות [ההילך החוקי בארץ-ישראל דאז] ואני דורש לקחתם מתקציב החקלאי... אנוכי מציע כמובן התיישבות הכי פשוטה, פשוט התאחוות בצפורניים, כרובינזונים".

הוא ניסה להסביר כיצד הגיע לתכניתו: "במידה ידועה [ה] ובדרך עקיפין זו היא השפעת ביקורי ביוון, אבל באמת השפעה אשר מתחת לסף ההכרה". כמרכן הודה שהוא נתון בסערת רגשות שמבלבלת אותו: "מסופקני אם הכל ברור ברר היטב במאמרי. מתחת לעט מתרוצץ הכל. מחשבה רודפת מחשבה ואין הסדר הדרוש. אבל רוגש שם דבר מה בפנים וזה סימן טוב... אנוכי קצת boursé אויסגערעדעט [מבולבל]. וואס, ווער, ווייס איך אויך זיט [מה, מי, מתי גם אני לא יודע]".

את התכנית פתח שקולניק בלשון ציורית: "נתאר לעצמנו כי נטרפה אנייתנו עלינו בלב ים ותביאנו אל אי בודד. סביב סגר מדבר הים ואין תקווה לבוא בקשרים עם העולם החיצוני. והנה אנו 1,000 בחורים מלומדי סבל ודרכי רצון ושרירים. בקופתנו גם 100,000 ל"מ שבעדם אפשר לרכוש על האי הזה גג למחסה, בהמות עבודה והמכונות הראשונות הכי נחוצות. כמרכן זרעים והספקה עד היבול הראשון". ומכאן עבר להצדקת תכניתו בשל משבר העלייה הרביעית: "הננו במצוק ובמצור. חוסר עבודה ורעב... ויושבים בחורים ובחורות מלאי כוח עלומים נמקים מבטלה".

הרעיון ליישב אלף מתיישבים בבת אחת לא היה של שקולניק. אברהם הרצפלד, שעמד בראש המרכז החקלאי, טבע את הביטוי כבר באביב 1925, ובתחילת 1926 החלו לדון בו במרכז החקלאי, אך שקולניק הפך את הרעיון לתכנית מעשית ואף פעל להגשמתה.

כדי לממש את תכניתו נקט במגוון של אמצעים: שיחות אישיות עם אנשי מפתח, נאומים פומביים במוסדות חשובים ופנייה לציבור באמצעות מאמרים בעיתונות. "בעניין תכנית החדשה", כתב לאלישבע, "הספקתי כבר להלהיב את ש[פרינצק]. היום דיברתי רבות עם ארלוזורוב. הוא בשבילי הכי קשה ואותו אנוכי צריך לרכוש. במרכז [החקלאי] קבענו ישיבה ליום ראשון [19 בספטמבר]. אליעזר [יפה] בעמק. אכין

אותו קודם". ולאחר שנפגש עם יפה ועם חבריו במרכז החקלאי דיווח לאלישבע: "א[ליעזר] יפה סומך את ידו על התכנית שלי. העברתי זאת גם במרכז החקלאי [ב־23 בספטמבר]. קיבלו בהתלהבות למרות הקושי הגדול".

השלב הבא בהעברת התכנית הייתה הפנייה לצירי הוועידה העשרים של מפלגת 'הפועל הצעיר', שהתכנסה באותם ימים בפתח־תקוה. ב־26 בספטמבר הציג שקולניק את תכניתו 'התיישבות חדשה' בוועידה. הוא חזר על התכנית שהגה ב־9 בספטמבר בוולוס, למעט מספר שינויים. החשוב שבהם היה קיצוץ התקציב מ־100 אלף ל־70 אלף ל"מ, שהושג על־ידי הפחתה בסעיף הדיור, כך שכל מתיישב יקבל פחות משליש חדר במקום חצי חדר שהיה מתוכנן מלכתחילה, ועל־ידי הקטנת סעיפים נוספים. הוא הצביע גם על המקורות לכסף: 40 אלף ל"מ "מהתקציב הכללי" של ההתיישבות, 30 אלף ל"מ מההנהלה הציונית, בעיקר על חשבון תקציב מחלקת העבודה, כי המתיישבים יפחיתו את מספר המובטלים. הוא אף הביע דרישה שהממשלה המנדטורית תפחית את מס ה'עשור' על המתיישבים ותזיל את תעריפי הרכבת עבורם.

צבי לופט, שדיבר לאחר שקולניק, הציע להתמקד בהתיישבות המבוססת על מטעים, בעיקר פרדסים, אולם הוא, בניגוד לשקולניק, לא הצביע על אדמה המחכה להתיישבות, אלא דרש שהקרן הקיימת וחברות התיישבות שונות ירכשו את הקרקע הדרושה.

בוויכוח על ההתיישבות ביקר יוסף ברץ את תכנית שקולניק. הוא הצביע על התמקדותו של שקולניק בפלחה ועל זניחת השאיפה להספקה עצמית, ואמר שלא ניתן לצפות מאנשים שיחיו שלוש שנים בתנאים כה קשים כפי שהוא מציע, וכן טען ששקולניק לא לקח בחשבון את ההוצאות הכרוכות בייבוש הביצות ובהובלת המים.

חיים ארלוזורוב דיבר בצורה אירונית: "תכנית לופט היא יותר מבוססת ביסודה, ומשום כך המעצורים האובייקטיביים העומדים בפניה הם הרבה יותר גדולים. על כן יש פחות סכנה שהיא תתגשם.

תכנית שקולניק היא מבוססת פחות. אבל כאן ישנה הסכנה שמתוך קשיי המצב נשכח את הנחותינו היסודיות ונלך שבי אחר ההשליה העצמית שבהצעה זו". ארלוזורוב טען שתקציב המחלקה להתיישבות מופנה בלאו הכי – 100 אלף ליש"ט מתוך 170 אלף ליש"ט – להתיישבות חדשה, ושאר התקציב משוריין לצורכי ההתיישבות הקיימת. המפתח להשגת תקציב להתיישבות חדשה הוא בהקצאת חלק גדול יותר מהכנסות קרן היסוד להתיישבות. הוא הצביע גם על ההבדלים

האובייקטיביים בין יוון ובין ארץ־ישראל. אליעזר יפה שלל מכל וכל את הצעת לופט "להכנת נחלאות ליהודים היושבים בחו"ל. אי אפשר גם להניח שהקרן הקיימת תקנה קרקעות בשביל סידור נחלאות". הוא תמך בהצעת שקולניק וסיפר לנוכחים שהשתתף עמו בחישוב ההוצאות להתיישבות המתוכננת ולשמירת צורכי ההתיישבות הקיימת.

שורה של דוברים הציעו, למרות חששות

מסוימים, לתמוך בהצעת שקולניק וביניהם חיים שורר, צבי יהודה, אליעזר שוחט וחיותה בוסל. החשש העיקרי שלהם היה שמא התכנית מטילה עול כבד מידי על המתיישבים, שיצטרכו לחיות חיי סיגוף במשך שנים, ואלה לא יעמדו בכך. חשש נוסף שלהם היה מפני פגיעה במשק החלב. בין המתנגדים לתכנית היה יצחק וילקנסקי [אלעזר־וולקני] שביקר בעצמו בהתיישבות החדשה ביוון. הוא טען שאין מה ללמוד מהתיישבות זולה זאת: "לפנינו שתי הדרכים... או זו של פלח ערבי, או זו של פרמר אמריקאי. דרך ביניים אין. או לרדת או לעלות. ואנחנו כיום מוציאים [כסף] כפרמר ואין אנו מכניסים אפילו כפלה... תכנית שקולניק תיפון רק אם ימצאו חלוצים שיסכימו לחיות בתנאי משק של פלח במשך שש שנים, אבל איני מאמין כי ימצאו כאלה".

למחרת, ב־27 בספטמבר, ענה שקולניק למתווכחים עמו. הוא טען שהמשבר הגדול מחייב שינוי מכריע בגישה. בעבר דגל גם הוא בהתמקדות בביסוס הקיים, אך לרגל הנסיבות יש הכרח לשנות את הכיוון, כי "מפעל זה יכול להציל את המצב בארץ ובתנועה הציונית". גם יוסף שפרינצק הצטרף אליו, תמך בהצעה להתיישבות חדשה על 50,000 הדונם שיועדו לאנשי הלנדסמנשפטים, ואף הרחיק לכת ודחה את הטענות ההגיוניים של ארלוזורוב וילקנסקי: "השעה דורשת רציונליות כדי היכולת, ואם היכולת איננה – אזי אִידִרציונליות!" (ההדגשה במקור). אגב, שפרינצק כיהן באותה עת כראש מחלקת העבודה בהנהלה הציונית, וידע שייטכן ויצטרך למסור חלק מתקציב מחלקתו עבור התיישבות האלף. הרושם הכללי העולה מקריאת הדיונים על תכניתו של שקולניק הוא, שלרוב המתווכחים לא היו כלים להתמודד עם חישובי הכלכליים, אך הם נטו לתמוך בהצעתו כי היא הייתה ההצעה היחידה שנתנה תקווה למפעל הציוני בעת משבר. ראוי לציין שראשי המתנגדים להצעת שקולניק – ארלוזורוב, וילקנסקי וברץ, היו חברים ב'ועדת התכנית' שדגלה בחישוביה הכלכליים בקו שונה.

באותו יום נקט שקולניק באמצעי נוסף, במערכה למען תכנית

הרעיון ליישב אלף מתיישבים בבת אחת לא היה של שקולניק. אברהם הרצפלד, שעמד בראש המרכז החקלאי, טבע את הביטוי כבר באביב 1925, ובתחילת 1926 החלו לדון בו במרכז החקלאי, אך שקולניק הפך את הרעיון לתכנית מעשית ואף פעל להגשמתה.

האלף. הוא פרסם בעיתון 'דבר' את מאמרו 'אי מוצא?', פנה לציבור הרחב והציג את תכניתו כדרך האפשרית היחידה: "באין מוצא אחר - הוא המוצא", טען.

בסופו של דבר החליטה ועידת 'הפועל הצעיר' לקבל את הצעת שקולניק להתיישבות האלף, והטילה על שליחי המפלגה בהנהלה הציונית, בקרן הקיימת ובשאר המוסדות לעשות את כל המאמצים כדי להגשימה. אמנם, נוסח ההחלטה מראה ריכוך מסוים ברעיונות הסגפניים של שקולניק, וזאת כוונתו למבקרי התכנית: "הוועידה מקבלת את עיקרי תכנית ההתיישבות אשר בהרצאת החבר שקולניק, ומביעה את ביטחונה כי התיישבות זו תיעשה בהתאם לניסיון שנרכש בהתיישבותנו בשנים האחרונות, באופן שתבטיח את מקסימום הרציונליות של הסידורים וההשקעות ותמצא דרכים להוזלת ההתיישבות. כמרכין צריך מפעל התיישבות זה להתגשם בהתאם לאותם הרעיונות שהמפלגה הניחה ביסוד הפוליטיקה ההתיישבותית שלה ועל פי תכנית קולוניזציונית קבועה מראש ומכוונת לביסוס רציונלי של המשקים הנוצרים מחדש".

בהחלטה נוספת קיבלה הוועידה גם את תכניתו של לופט להתיישבות המבוססת על מטעים, אך ביצוע ההחלטה הוטל על ההנהלה הציונית בלי דרישה אולטימטיבית לשליחי המפלגה לפעול להגשמתה, כמו זו שניתנה להם לגבי תכניתו של שקולניק. מותש מהוועידה וממחלה שתקפה אותו המשיך שקולניק לפעול להגשמת תכניתו: "אצלי ימי הקציר ואי אפשר להחסיר" כתב לאלישבע. הוא סייר בגוש הקישון ועסק בקביעת מתיישבים לשם. הוא אף הסביר לאלישבע: "אל תצטערי ביותר על אשר הפסקתי לכתוב מרשמי ביוון. עניין התיישבות 1,000 האיש שהחילתי בה - אלה הם רשמי יוון בווריאציה אחרת". בנוסף לכך הוא הרצה על תכניתו להתיישבות האלף במועצה החקלאית ב-18 באוקטובר, ובאותו יום התפרסם נאומו בוועידת 'הפועל הצעיר', בעיתון המפלגה.

אולם בסוף אוקטובר ובנובמבר 1926, נאלץ שקולניק לספוג אכזבות. המועצה החקלאית החליטה לקבל את הצעת אברהם הרצפלד, ששב באותה עת מחו"ל, לבצע רק 60% מההצעתו של שקולניק, ומה שגרוע יותר מבחינתו היה יחסה המסתייג של אלישבע לתכניתו: "צר לי צר מאוד על קרירותך להצעת ההתיישבות", כתב אליה, "חושבני כי בנידון זה הוסיף לך גם ברץ, אם הוא כתב לך בדבר זה. אליק, הביני, ב'בניינים קטנים' המהוללים שלך לא נבנה ארץ. המנשוויזם הזה השורר בתכנית הכלכלית לא מוצדק תמיד ולאורך ימים. כל תקופה והגיגה אתה. או לתנועה ואוי למפלגה אשר לא תבין לרוח התנועה והזמן. אלינקה, בארץ 7 אלפים מחוסרי עבודה [מבין 147 אלף יהודי ארץ ישראל]. ביציאה [ירידה] של משפחות בנות 6-7 נפשות לעשרות ולמאות. מחכים רק לתום החורף ברוסיה. ולעת כזאת נחשה?"

בחודשים נובמבר ודצמבר 1926, עבר מוקד הדיון על תכנית ההתיישבות להנהלה הציונית. מחלקת ההתיישבות בראשות שלמה קפלנסקי, איש 'אחדות העבודה', תמכה ביישומה ואילו מחלקת הכספים בראשותו של הגזבר בפועל, אליעזר בבלי, איש החוגים האזרחיים, ביקשה לקצץ בה. לנוכח העיכוב בביצוע פרסם שקולניק ב-8 בדצמבר את מאמרו 'מעיינת או מעכבת', שבו מחה

על שהנהלה הציונית דנה בתכנית מזה שלושה חודשים ועדיין לא הכריעה בסוגיה.

במחצית דצמבר נפלה סוף סוף ההחלטה והתיישבות האלף יצאה לדרך. בסך הכל כללה ההתיישבות 265 יחידות משק, כלומר, 530 מתיישבים, מהם 60 משפחות של חסידים שאושרו להתיישבות לאחר שנת ניסיון. אלה התיישבו על שטח של 36 אלף דונם בגוש הקישון בקיבוצים שריד, גבת, משמר העמק, שרונה (עיינות) והשרון, ובמושבים כפר ברוך, שדה יעקב וכפר יהושע בסוף 1926 ובתחילת 1927 (עיינות והשרון התאחדו ב-1932 תחת השם רמת דוד).

הביצוע ותוצאותיו

בביצוע ההתיישבות יושרו לקחים שהופקו מראשית שנות ה-20: היישובים הוקמו על שטח מישורי שנעשתה בו עבודת הכנה לניקוז מי הקישון, והמתיישבים עברו הכשרה מתאימה, השתמשו במסכנות של חקירות מדעיות, בתוצאות של ניסיונות מעשיים ובתכניות מדויקות שהכנה מחלקת ההתיישבות. המשבר הכלכלי הביא לירידה במחירי חומרי הגלם והאינוונטר שנרכש עבור ההתיישבות.

בסופו של דבר התפשר שקולניק לגבי מספר המתיישבים, שטח האדמה וכמות ההון, אך לב התכנית בוצע, והייתה זו דוגמה לגישתו של אשכול: "אני מתפשר ומתפשר עד אשר אני משיג את מה שאני רוצה". מפעל התיישבות האלף נפל בהיקפו מתכנונו המקורי, אך בכל זאת נחשב לסיפור הצלחה, מבחינתו האישית של שקולניק. בתולדות התנועה הציונית לא חסרו אישים שהפריחו סיסמאות שונות, יומרניות יותר ושאפתניות פחות, אך מעטים האישים שהצליחו להגשים את הסיסמה שטבעו, בפרק זמן של חודשים ספורים.

הייתה זו דוגמה

לגישתו של אשכול:

"אני מתפשר ומתפשר

עד אשר אני משיג את

מה שאני רוצה".

החשיבות ההיסטורית של מפעל ההתיישבות של שקולניק בגוש הקישון היא בחידוש תנופת 'ההתיישבות העובדת', לאחר שנעצרה מאז 1924, וזאת, למרות המשבר החמור של העלייה הרביעית.

ליוזמתו של שקולניק היו תוצאות קצרות טווח, בצד תוצאות ארוכות טווח, אך לא פחות חשובות:

בטווח הזמן הקרוב, ראשית, חיזקה הצלחתו את ביטחונו העצמי: "יכול להיות כי בכל זאת נוצרתי לקצת [יותר] גדולות משידולי גיטה [פרומקין] ובלה [רוזנפלד, שתי חברות בדגניה ב]. ויסלח לי אלוהי הצניעות, אולם אנוכי מרגיש בי גידול. ואל תצחקי אם אגיד לך כי יוון הייתה אֶטְפָּה [שלב] בשבילי. זה היה משבר. ניסיון. בחינה". עליית ביטחונו העצמי שימשה כדלק לפעילותו הציבורית בשנים הבאות.

שנית, התחזק מעמדו הציבורי של שקולניק במפלגתו ובתנועת הפועלים, והוא זכה לדימוי של איש ביצוע אמין. הביטוי לעליית

סלוניקי, שם קיבלו דיור אך נדרשו לעבוד, שימשה השראה ליזמתו של לוי אשכול במרס 1950, להקים את ה'מעברות' – זאת, כחלופה לשיטה הקודמת של 'מחנות עולים', שבה קיבלו העולים הן דיור והן מזון, ולעתים אף נאסר עליהם לעבוד כדי שלא להתחרות בתושבים הוותיקים. לנוכח העלייה מעירק שעמדה על הפרק, הגיע אשכול למסקנה שאין ביכולתן של הסוכנות והמדינה להתמודד עם מאות אלפי עולים בצורה זו, ולפיכך יזם תכנית לשכן עולים הכשירים לעבודה בשישים אתרים, צמודים לרוב ליישובים ותיקים, או באזור שבו תוכננה עבודה, שבהם יקבלו דיור ומקום עבודה אך לא מזון.

נקודה נוספת שאפיינה את אשכול, ואשר התחזקה לדעתי בעקבות הצלחתו בהתיישבות האלף, הייתה נטייתו לראות בהתיישבות את הפתרון כמעט לכל בעיה ומשבר. במקרים רבים תאמה ההתיישבות את הגיונה של המחשבה הציונית, ובייחוד של תנועת העבודה הציונית – אך לעתים הגיעה נטייתו זו לידי הגזמה. שתי דוגמאות מדגימות זאת: המקרה הראשון התרחש במלחמת העצמאות, בדיון בוועד הביטחון בפברואר 1948: "אני יכול לומר רק את תגובתי הראשונה לסכנה הצפויה לנו", אמר שקולניק, "זה צריך להיות מפעל התיישבותי, בעל אופי התיישבותי קודם כל, לא תגובה צבאית אלא תגובה התיישבותית". כמובן שלנוכח צורכי המלחמה ואופי המאבק המזוין לא היה מקום לשום 'תגובה התיישבותית'. דוגמא שנייה אירעה בדיון במרכז מפא"י באוגוסט 1960, בשאלת הדור הצעיר במדינה. חלק מהדוברים ביקרו את הדור הצעיר כדקדנטי ורודף בילויים. בעקיפין הייתה זו גם ביקורת על שאפתנותם של בני הדור הצעיר במפא"י. תגובתו של אשכול

◀◀◀

כוחו הפוליטי הייתה כניסתו לוועד הפועל של ההסתדרות ב' 1927, ולוועד הפועל הציוני ב' 1929 (האירוע בקונגרס הציוני ה' 16 ב' 1929 מוכיח את חשיבותו: כאשר נשיא ההסתדרות הציונית, חיים וייצמן, ביקש להתייעץ לפני נאומו בנושא ההתיישבות, פנה לארלוזורוב וביקש ממנו שיביא עמו את הרצפדל להתייעצות זו – ארלוזורוב ענה לו ששקולניק הוא האיש המתאים לנושא ההתיישבות וייצמן קיבל זאת).

לטווח ארוך קשה לשפוט, במדויק, כיצד השפיע הניסיון של 1926–1927 על לוי אשכול – אך סביר להניח שהוא השפיע עליו במידה מסוימת שלא ניתן לכמת אותה. אשכול, לימים ראש מחלקת ההתיישבות (1948–1963), גזר הסוכנות (1949–1952) ושר החקלאות (1951–1952), למד כיצד קולטים מאות אלפי תושבים בזמן קצר, השתמש בניסיונו זה בימי העלייה ההמונית לאחר קום המדינה, וניתן לראות זאת בנקודות הבאות:

א. התיישבות חקלאית זולה יחסית. למשפחת מתיישבים במושב הוקצו למגורים 24 מטרים רבועים בלבד ואמצעי ייצור מצומצמים. דוגמה נוספת לכך היא הצעתו של אשכול, במאי 1950, לבדוק הקצאת שטח קטן (60 דונם במקום 120) למתיישבים העוסקים בפלחה: "בהסתמך על מידת כוח עבודת הבהמה ללא עיבוד מכונות כלל. הרבה מעולינו החדשים (יוצאי קורדיסטן, למשל) אינם עולים ברמתם על הצ'רקסים בכפר קמה למשל, ואלה חיים יפה בלי עבודת מכונות. הרי גם בנהלל ובכפר-יהושע [אחד מיישובי התיישבות האלף] לא התחילו בטרקטורים בתקופה הראשונה".

ב. ייתכן מאוד שקליטת הפליטים היווניים העירוניים בפרוור

לוי אשכול בהנחת אבן פינה למפעל. בין הצופים: גולדה מאיר

הייתה להציע לדור הצעיר ליישב את חבל הבשור, לימים חבל אשכול: "צריכים לפנות אל הבנים והבנות שלנו... לתת להם אפשרות להקים בחבל ארץ זה את המדינה החברתית של הדור הזה". אולם תכנית זאת לא היוותה מוקד למשיכת הדור הצעיר במדינה (או במפא"י) בשנות ה־60.

ב. להעביר את כובד המשקל בחקלאות מן הקיבוצים אל המושבים. הצלחתו של אשכול בהתיישבות האלף הייתה אחד הגורמים, שאפשרו לו לקבל את ההחלטות שקיבל בראשית ימי המדינה. ■

ביבליוגרפיה

※

- ביון, א., תולדות ההתיישבות הציונית, מהדורה רביעית, רמת גן, מסדה, 1970.
- גבע, י., "הפועל הצעיר" בשנות העשרים - בין חבריחלוצים למפלגת פועלים", מאסף (י"ז), תשמ"ז, עמ' 73-86.
- גבתי, ח., מאה שנות התיישבות, א, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, תשמ"א.
- גלעדי, ד., היישוב בתקופת העליה הרביעית, תל אביב, עם עובד, תשל"ג.
- גלעדי, ד., לוי אשכול - קברניט ההתיישבות ההמונית 1948-1952, תל אביב, מכון גולדה מאיר, 1993.
- רוזמן, א., הכלי ליישובה של הארץ, סיפור המחלקה להתיישבות עד להקמת המדינה, ירושלים, ההסתדרות הציונית העולמית, תשנ"ו.

הערה: פירוט מלא של מקורות ניתן לקבל במערכת ואצל המחבר.

מבחינת עיצוב אופי מנהיגותו של אשכול ואישיותו הייתה להתיישבות האלף השפעה מכרעת בהגברת ביטחונו העצמי ובאמונתו ביכולתו הביצועית. לולא גבר ביטחונו ביכולתו ליישב, אפשר ולא היה מעז לשנות סדרי בראשית בתורת ההתיישבות, בימי העלייה ההמונית. בשנים 1948-1952, שבהן יישובה מחלקת ההתיישבות קרוב לשלוש מאות יישובים חקלאיים חדשים, החליט אשכול על שני חידושים, למורת רוחם של רוב העסקנים הוותיקים (למעט ראש הממשלה, דוד בן-גוריון):
א. לקחת את העולים החדשים כמו שהם, ללא הכשרה מוקדמת, ולהופכם לחקלאים העומדים ברשות עצמם, וזאת, בניגוד להכשרה הארוכה שעברו גרעיני התיישבות קודמים, תחילה בגולה ואחר כך ביישוב ותיק בארץ.

פס כלסאון

※ חיבורי צנרת

※ מיכלי הדחה (ניאגרות)

※ כלי שתיה לעופות

פאסלאון - קשי לכל פאיימ!